

B. LESKAUSKAITĖ

(Kaunas)

MOKSLINIO PAŽINIMO IR TIKĖJIMO SANTYKIS A. JAKŠTO-DAMBRAUSKO FILOSOFINĖSE PAŽIŪROSE

Adomas Jakštas — Aleksandras Dambrauskas buvo vienas iš produktyviausių XIX amžiaus pabaigos ir XX amžiaus pradžios Lietuvos buržuazinės visuomenės publicistų, aktyvus katalikiškųjų organizacijų ir žurnalų steigėjas. Pradėjęs savo publicistinę veiklą dar 1884 m. „Aušroje“, jis iškilo kaip stambi katalikybės propagavimo figūra, ypač poaušrio ir XX amžiaus pirmojo dvidešimtmečio Lietuvos visuomeniniame gyvenime.

A. Jakštas-Dambrauskas pirmiausia yra teologas ir bažnyčios veikėjas, aktyvus buržuazinis visuomenininkas ir publicistas. Jis ir literatūros kritikas, ir poetas, ir satyrikas (žinoma, ne iš pašaukimo, bet iš reikalo, dėl katalikiškos ideologijos gynimo). Tai ne tik populiarių straipsnių autorius, bet ir mokslininkas. Domisi kalba, pradeda esperantininkų sąjūdį Lietuvoje. Pasinaudojęs D. Mercieru ir G. Čelpanovu, 1919 m. išleidžia pirmąjį lietuvių kalba logikos vadovėlį. Pagaliau A. Jakštas-Dambrauskas — matematikas ir filosofas.

Žinoma, toks darbo įvairumas neleido Jakštui plačiau pasireikšti jo pamėgtoji matematikoj ir filosofijoje, bet ir šiose srityse jis nebuvo diletantas. Tiesa, dirbdamas tose šakose, per 50 metų nesukūrė nei mokslinių teorijų, nei filosofijos sistemos, tačiau Lietuvos buržuazijos kultūriniame gyvenime paliko ryškų pėdsaką. Sunku rasti problemų, kuriomis nebūtų domėjęsis A. Jakštas-Dambrauskas. Jis atsidėjęs seka ne tik Lietuvos mokslinį bei kultūrinį gyvenimą, bet ir domisi viso pasaulio fizikos, astronomijos ir kitų gamtos mokslų raida, naujaisiais mokslo pasiekimais. Jis plačiai domėjosi ir rašė kosmogonijos, materijos, evoliucijos, antropologijos ir meno klausimais.

Tačiau šitoks platus susidomėjimas mokslo raida nėra vien mokslininko smalsumas. A. Jakštas-Dambrauskas — pirmiausia teologas. Matydamas, kad mokslo laimėjimai griaua religiją, jis stengiasi visom priemonėm ją ginti. Susipažinęs su tomizmo šalininkais, neoscholasto Gratri, religinio modernisto Liuzzi filosofinėm pažiūrom, Jakštas besivystančio gamtos mokslo šviesoje mato jų trūkumus. Pavyzdžiui, jis

pastebi, kad neoscholastų materijos teorija neturi šalininkų fizikų tarpe ir kad moderniosios fizikos materijos teorijos pagrindu paimta Demokrito atomų teorija. Būdamas plačios erudicijos, Jakštas supranta, kad tozimas nebepatenkina gamtininkų. Ši mintis ryški A. Jakšto-Dambrausko laiške St. Šalkauskiui (1919.VI.9), kuriame jis rašo, kad dabar „<...> Tomo sistema panaši į seną elementarinę aritmetiką ir algebrą; jos geros ir teisingos, bet tik elementariems gyvenimo klausimams gvil-denti. Gilesniems gi dangaus mechanikos apskaičiavimams tuodu mokslu jau nebedera...“¹ Gamtos mokslų įtakos filosofijai supratimas dar aiškiau išsakytas kitame St. Šalkauskiui rašytame laiške (1914.II.17). „Šiandien jau rodos užtektinai paaiškėjo,— rašo Jakštas,— kad jokia filosofija „celnago žnanija“ yra negalima, atmetant tveriamosios evoliucijos principą, nepripažįstant kosmogoniškojo, geogoniškojo, biologiškojo ir historiškojo procesų, aiškiai parodančių, jog vyriausias tvarinijos dėsnis yra **panta rei**, viskas yra **in fieri**, o nieko **in esse**. Net ir pati žmogaus **logika** nuo to nėra laisva“².

Esminis A. Jakšto-Dambrausko filosofinių pažiūrų principas — suderinti krikščionių religiją ir pozityvius mokslus. Jakštas stengėsi įrodyti, kad mokslas ir religija nėra viens kitą šaliną žinėjimai, kad tarp jų reikalinga ne kova, bet darni sintezė. Straipsnyje „Šalin siauraprotystė!“ („Draugija“, 1907, Nr. 9) A. Jakštas-Dambrauskas tokios visaapimančios pasaulėžiūros (jis dažnai rašo „visožvalgos“) sintezę matematiškai išreiškia formule $X=R+F+S$, kurioje X reiškia pasaulėžiūrą, R — religiją, F — filosofiją, S — pozityvius mokslus.

Mokslo ir tikėjimo „harmonijos“ siekė ir Tomas Akviniėtis. Tačiau A. Jakštas-Dambrauskas didžiausiais mokslinio pažinimo ir religinio tikėjimo sintezės autoritetais laikė lenkų matematiką ir filosofą J. M. Hionne-Vronskį ir rusų filosofą idealistą V. Solovjovą. V. Solovjovo pasaulėžiūrą suprato kaip pilnutinę tiesą, pilnutinį žinojimą („celnoje žnanije“), kurį sudaro „pozityvaus mokslo, racionalinės filosofijos ir krikščioniškojo apreiškimo organiškoji sintezė“³. Solidarizuodamasis su V. Solovjovu, Jakštas nurodo, kad žinojimas, gautas iš vieno ar net dviejų iš šių trijų šaltinių, yra dalinis, netobulas, nepilnas, iškreiptas; „norint prieiti pilnutinis žinojimas, reikia teologiškoji tiesa nušviesti racionalinės filosofijos ir pozityvaus mokslo šviesa“⁴.

Tačiau, siekdamas apsaugoti tikėjimą nuo triuškinančių mokslo smūgių, A. Jakštas-Dambrauskas, spręsdamas mokslinio pažinimo ir tikėjimo santykį iš klasinių buržuazijos pozicijų, mokslą ir religiją laiko savarankiškoms pažinimo sritimis, lygiagrečiomis pažinimo vertybėmis. Ši mintis ypač ryški jo polemikoje su prof. V. Čepinskiu religijos ir mokslo santykio klausimu 1928 m. „Židinio“ puslapiuose. „Tikybos ko-

¹ St. Šalkauskis, Kunigas A. Dambrauskas — mano mokytojas ir kritikas.— „Logos“, 1938, p. 38.

² Ten pat, p. 24.

³ A. Jakštas, Užgesę žiburiai, K., 1930, p. 380.

⁴ Ten pat.

vos su mokslu tik tuomet nebus,— teigia Jakštas,— kai tikybos ir mokslo sritys bus pripažintos **nesusiduriamomis lygiagrečiomis, gulinčiomis visai atskirose plotmėse**. Norint tų kovų išvengti, reikia pripažinti, kad kas kita yra tikyba, kas kita yra mokslas. Jei kartais ir pasitaiko, kad tikyba ir mokslas kalba apie tuos pat dalykus, pav., dangų, žmogų, tai yra viena tiktai matomybė, nes kitoks tikybos dangus, kitoks — mokslo ir visai kitokiu atžvilgiu **tikyba** kalba apie **žmogų** ir kitokiu — **mokslas**. Taigi nėra dviejų savo kilme, esme ir tikslu labiau skirtingų dalykų, kaip religija ir mokslas" ⁵. A. Jakštas-Dambrauskas mano, kad, griežtai skirdamas religiją nuo gamtos mokslo, „padaro galą visiems Biblijos ir mokslo nesutikimų ginčams, ne tik **dabartiniams**, bet ir būsimiems" ⁶.

Tačiau šis mokslo savarankiškumas tėra tariamas. Jakštas pripažįsta mokslui tik tiek savarankiškumo, kiek jis liečia empirinį stebėjimą, patyrimą, faktų, eksperimentų analizę, kol jis negriauna pagrindinių religijos dogmų. Visoje A. Jakšto-Dambrausko publicistikoje visuomet sutinkama pagrindinė ir svarbiausia jo filosofinių pažiūrų tezė: religija ir mokslas yra dvi draugiškos, viena kitai naudingos, tautoms ir visiems žmonėms išganingos brangenybės.

Kaip mokslui „reikalinga“ religija, įrodė mokslo ir religijos kovos istorija, tačiau kaip Jakštui buvo išganingas mokslas, rodo jo straipsniai. Juose matematika, formalioji logika ir gamtos mokslai pajungti tarnauti religijos dogmatikai, mokslas paverstas religijos tarnaitė. Mokslo pažinimo ir tikėjimo sintetikas ne tik derina mokslą su religija, bet ir panaudoja jį tikėjimo dogmoms „protingumo“ suteikti. Kad tuo įsitikintume, tereikia pavartyti A. Jakšto-Dambrausko apologetiškų straipsnių rinkinį „Mokslas ir tikėjimas“.

Įdomus Jakšto apologetiškumas jo matematikos darbuose, kurie turi aiškia teologinę paskirtį. Matematiką jis laiko pačia patikimiausia sąjungininke, derinant religinį tikėjimą ir mokslinį pažinimą bei aiškinant teologines dogmas". „Matematika,— teigia Jakštas straipsnyje „Kas yra tiesioji linija",— kaip ir kiti mokslai, gali nesyk nušviesti netikėtai ir svarbius teologijos bei filosofijos klausimus. Taigi teologams ir filosofams reikėtų laikyti matematiką teologijos ir filosofijos drauge ir padėjėja, o ne priešininke" ⁷.

Solidarizuodamasis su savo mėgstamu matematiku-filosofu J. M. Hione-Vronskiu, Jakštas laiko, kad tikėjimo paslaptys yra galvosūkių, tartum matematikos uždaviniai, kuriuos teologai turi išspręsti. Net biblinį pasaulio sukūrimą iš nieko jis bando matematiškai pagrįsti. „Sukūrimui iš nieko šiokią tokią analogiją teduoda vien matematika. Nes jei a yra bet koks galuotas skaičius, tai dalydami jį begaliniu dydžiu gausim:

$$\frac{a}{\infty} = 0, \text{ iš kur } 0 \times \infty = a \text{ (1).}$$

⁵ A. Jakštas, Mokslas ir tikėjimas, K., 1930, p. 312.

⁶ Ten pat, p. 55.

⁷ „Lietuvos Universiteto Matematikos-Gamtos Fakulteto Darbai“, 1924—1926, t. III, p. 112—113.

Lygybė (1) parodo, jog nors nulis padaugintas galuotu skaičium **visada duoda nulį**, tačiau padaugintas **begalenybė** gali duoti bet **kokį galuotą skaičių**. Panašiai ir begalinė Dievo jėga gali iš nieko sukurti bet kokį daiktą⁸. Šitokia sofistika, paremta tariamąja matematine analogija, būdinga Jakšto-Dambrausko apologetikai.

Manydamas, kad visuomenė skyla į tikinčiuosius ir netikinčiuosius dėl tikėjimo dogmų nesuprantamumo, Jakštas reikalauja, kad švent-raščio dogmos būtų tiriamos ne kaip neprotingos, bet kaip viršprotinės tiesos. A. Jakštas-Dambrauskas nėra mistikas. Jis už tikėjimą, paremtą protu. Todėl ir „tikėjimo paslaptims“ stengiasi suteikti tariamai racionalų pobūdį.

Iš Jakšto-Dambrausko visaapimančios pasaulėžiūros supratimo tiesiogiai išplaukia ir jo teologinis idealistinis samprotavimas apie tiesos „trimatiškumą“. „Pilnutinė, absoliuti tiesa, — teigia Jakštas, — galima pasakyti, yra trimatinė: mistiškai religinė, racionaliai — filosofiška ir pozityviai — moksliška, taigi turinti savy įspaustą dieviškosios Trejybės žymę“⁹. Taip kalba Jakštas teologas, Jakštas apologetas. Tačiau kitame Jakšto-Dambrausko straipsnyje „Trys didieji Dievo žodžiai“ („Draugija“, 1910, Nr. 40) susiduriame su kitokiu tiesos esmės ir absoliutumumo bei reliatyvumo santykio tiesoje supratimu, kur „tiesa laikoma tam tikru žmogaus proto sutapimu su pažinimui duotuoju daiktu bei tojo daikto padengimu“, o „žmogaus protas nieko kito nepasieigia, kaip artėti į duotojo daikto pažinimą, niekad jo pilnai nepasiekdamas“, todėl „didelė daugybė mūsų tiesų, kuriomis mes šiandien taip didžiuojamės, yra **neabsoliučios**, tik reliatyvios...“¹⁰

Atrodytų, kad šis A. Jakšto-Dambrausko tiesos supratimas yra artimas dialektinėms pažiūroms apie absoliutaus ir santykinio turinio tiesoje santykį. Tačiau iš tikrųjų taip nėra. Dialektinis materializmas teigia, kad per santykinę tiesos turinį pažįstame absoliutų jos turinį. Mokslinė filosofija nurodo, kad per mokslinio pažinimo santykinumą mes artėjame į vis gilesnį tikrovės pažinimą, niekada jos pilnai ir galutinai nepažindami **ne todėl**, kad žmogaus pažinimas turėtų kažkokias ribas, **bet todėl**, kad materialusis pasaulis yra begalinis, materija neišsemiama ir nuolat vystosi. Nėra ir negali būti kažkokių iš principo nepažinių daiktų bei reiškinių, o yra tiksliai dar nepažinti reiškiniai.

Tuo tarpu už Jakšto-Dambrausko tiesos bei pažinimo reliatyvumo slypi visai **kas kita**. Jam materialusis pasaulis yra baigtinis, „galuotas“, o pažinimas reliatyvus, pilnai nepasiekiamas todėl, kad yra tikėjimo paslaptys, kaip žmogui nepasiekiamos religinės viršprotinės tiesos, prašokstančios jo proto galią.

Taigi, sprendžiant mokslinio pažinimo ir religinio tikėjimo santykį, Jakšto-Dambrausko pažiūrose **susiduria mokslininkas ir teologas**.

⁸ A. Jakštas, *Mokslas ir tikėjimas*, p. 24.

⁹ Ten pat, p. 213—214.

¹⁰ Ten pat, p. 148.

A. Jakštas, norėdamas paslėpti tikrąją mokslo ir religijos prieštaravimų esmę, jų nesutaikomą kovą, siekdamas apsaugoti religiją nuo besivystančio mokslo smūgių, atriboja jų objektus, pripažįsta mokslo autonomiją. Kai jis samprotauja kaip mokslininkas, faktiškai apriboja mokslo sritį empiriniais faktais, tuo lyg ir priartėdamas prie neopozityvizmo.

Tačiau A. Jakštas-Dambrauskas pripažįsta mokslo savarankiškumą tol, kol jis negriauna religijos. Pasireiškus prieštaravimui tarp jų, Jakštas aukoja mokslinį pažinimą religiniam tikėjimui.

Iš esmės Jakštas-Dambrauskas gina seną tomizmo teiginį apie tikėjimo ir žinojimo harmoniją, papildydamas jį J. M. Hione-Vronskio ir V. Solovjovo idėjomis. Jakštą-mokslininką persveria Jakštas-teologas, kuris bando pasinaudoti astronomijos, fizikos, chemijos, fiziologijos, matematikos duomenimis bei formulėmis arba tik mokslo sąvokomis, kad racionaliai paaiškintų tikėjimo paslaptis ir įprastam teologiškam iracionalizmui priešpastatytų tariamą intelektualizmą.

Už Jakšto-Dambrausko tariamo intelektualizmo, racionalizmo bei logiškumo slypi paviršutiniškos analogijos, sofizmai ir kiti ydingi metodologiniai principai, kurių pagalba jis stengiasi priversti mokslą tarnauti religijai.